

УДК 159.923.3: 17.02
DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2020-1-18>

ГІДНІСТЬ ЯК СМИСЛОЖИТТЄВА ЦІННІСТЬ СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Папітченко Л. В.

*аспірантка факультету психології
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-9643-7263
Linda.psychologist@gmail.com*

Ключові слова: *власна гідність, самоповага, самооцінка, смисложиттєва цінність, емоційно-ціннісне ставлення, життєдіяльність особистості.*

У статті прослідковано, яким чином гідність визначає смисложиттєві орієнтири сучасної особистості. Проаналізовано її прояви в повсякденному та професійному житті особистості.

Розглянуто структурні елементи гідності з позиції аксіопсихології. Теоретично проаналізовано наявні сьогодні наукові позиції в розумінні поняття гідності та зроблено висновки про необхідність його інтерпретації щодо інтегральності його становлення.

Показано вплив гідності на базові сфери людського життя, зокрема професійну діяльність, самопочуття, стосунки, що окреслює її як смисложиттєві цінності сучасної особистості.

Автором звернено увагу на важливість здійснення поглибленої психопрофілактичної роботи практичних психологів в темі гідності. Проілюстровано взаємозв'язок та вплив гідності на повсякденне життя особистості. Зазначено, що людині важливо відчувати себе цінною, визаною, вільною, прийнятою, соціально захищеною, розуміти, що її голос має значення та його чувають.

Прослідковано, що разом із самооцінкою, самоповагою гідність визначає емоційно-вольове забарвлення процесу життєдіяльності особистості.

У статті розглянуто смисложиттєві орієнтири особистості, які визначаються не лише її побутовими справами, але й професійною реалізацією. Прослідковано взаємозв'язок гідності та професійної діяльності. Розглянуто призначення парадигми гідності на робочому місці, яка спрямована на вирішення парадоксу між індивідуальністю та колективом.

З'ясовано, що адекватно усвідомлене й послідовне емоційно-ціннісне ставлення особистості до себе у таких проявах, як самоповага, вимогливість, гордість, совість, почуття власної гідності, є центральною ланкою її психодуховного світу, що формує його єдність, прийняття й цілісність, погоджуючи та впорядковуючи внутрішні цінності особи.

Акцентовано увагу на тому, що гідність є цінністю, тому її варто розглядати як ціннісний орієнтир в образі світу особистості.

DIGNITY AS THE LIFE-MEANING VALUE OF A MODERN PERSONALITY

Papitchenko L. V.

Postgraduate Student at the Faculty of Psychology

National Pedagogical Dragomanov University

Pyrogova str., 9, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0001-9643-7263

Linda.psychologist@gmail.com

Key words: *personal dignity, self-respect, self-esteem, emotional and value-based self-attitude, process of a person's life.*

The article illustrates how dignity determines a modern personality's life-meaning guidelines. Its manifestations in the everyday and professional life of a person have been analyzed.

The structural elements of dignity have been considered from the position of axiopsychology. The existing scientific positions in understanding the concept of dignity have been theoretically analyzed and conclusions have been drawn about the need for its interpretation from the point of view of the integrity of its formation.

The way dignity influences the basic spheres of human life – professional activity, well-being, relationships, and other spheres defining it as one of the life-meaning values of a modern personality – has been shown.

The author has drawn attention to the importance of in-depth psychological and preventive work of practical psychologists on the subject of dignity. The influence of dignity and its relation to the daily life of an individual have been illustrated. It has been noted that it is important for a person to feel valuable, recognized, free, accepted, socially protected, to understand that his/her voice matters and is heard.

It has been illustrated that along with self-esteem and self-respect, dignity determines the emotional and volitional coloring of the process of a person's life. The article examines a person's life-meaning guidelines, determined not only by his/her everyday affairs, but also by professional realization. The relationship between dignity and professional activity has been illustrated. The purpose of dignity in the workplace paradigm, which is aimed at solving the paradox between the individual and the team, has been considered.

It has been found that properly recognized and consistent emotional and value-based self-attitude of the individual in such manifestations as self-respect, demanding, pride, conscience, self-esteem, etc., is a central part of his psychospiritual world, which forms its unity, acceptance and wholeness, reconciling and streamlining the inner values of the person.

Attention has been focused on the fact that dignity is a value and it should be considered as a value orientation in the world image of the individual.

Постановка проблеми. Питання гідності є важливою основою нашого повсякденного життя, однак нині досить мало людей замислюються над цим, а ще менше усвідомлюють її метазначущість для теперішніх та майбутніх поколінь. Що означає гідність для кожної людини? Як відчуття гідності відображається на емоційно-психологічному самопочутті? Яким чином гідність взаємопов'язана з щоденними справами? Як може змінитися життя людини від глибинного усвідомлення почуття власної гідності, який вплив це має на базові сфери людського життя, зокрема професійну діяльність, само-

почуття, стосунки? Ці питання є значущими та об'ємними за сутністю, проте в суспільній дискусії лунають рідко.

Для пошуку відповідей на ці питання необхідно проаналізувати сутність поняття «гідність», теоретичні напрацювання вчених з цієї проблематики, простежити емоційно-психологічний та етичний вплив гідності на різні важливі сфери людського життя, адже відповідно до різних модальностей людського буття розрізняють особисту гідність, жіночу чи чоловічу гідність, професійну гідність, національну гідність громадянина, людську гідність [20, с. 119].

Важливою рушійною силою в гуманізації багатьох процесів в нашому суспільстві та побудові глибших стосунків людини із самою собою та довіри між людьми є поглиблення розуміння власної гідності, усвідомлення впливу цього складного інтегративного особистісного утворення на якість її життєдіяльності.

Поняття власної гідності вчені розглядають з різнобічних позицій. Воно фігурує в багатьох працях різноманітних філософів з часів Античності й до наших днів, зокрема в роботах Платона [11], Аристотеля [1], Джаноцо Манеті [13], Джовані Піко делла Мірандола [24], П. Кравченка [5], В. Пазенюка [10], М. Дойчика [4]. Зробивши теоретичне дослідження наукових праць учених з філософії, педагогіки та психології, ми поділяємо висновок Л. Кулакової [7] про те, що почуття власної гідності є феноменом усвідомлення власної самоцінності (В. Рибалка) [14]; видом самоставлення (І. Бех, П. Кравченко) [2; 5]; складовою частиною самосвідомості (В. Столін) [15]. Також вона зазначала, що гідність постає як поєднання самосвідомості особистості (І. Булах, Ф. Кадол) [3]; складне інтегративне особистісне утворення (Т. Коротковських) [6]. Дослідниця звертала увагу на те, що певні аспекти цього феномена знаходили своє відображення в дослідженнях самосвідомості (І. Чеснокова, В. Столін) [18; 15], самоповаги, самооцінки та «Я-Концепції» (В. Куніцина) [8]. Натомість акцентуємо увагу на тому, що гідність як цінність вивчена недостатньо.

Метою статті є поглиблення та розширення аксіологічних уявлень про сутність поняття «гідність особистості» як інтегративного утворення.

На нашу думку, гідність – це багатоаспектне інтегративне утворення, яке є особистісною цінністю, що викристалізовує вектори світосприйняття та детермінує Я-образ особистості. Враховуючи те, що гідність визначає смисложиттєві орієнтири сучасної особистості, у дослідженні ми концентруємо увагу на важливості здійснення поглибленої психопрофілактичної роботи практичних психологів у сфері формування гідності особистості як інтегративного утворення, адже нині значна частина суспільства не усвідомлює впливу та значущості почуття гідності на успішну самореалізацію, збалансоване самосприйняття, продуктивне саморозуміння, покращення базових сфер власної життєдіяльності, гуманізацію суспільних процесів, поглиблення рівня міжособистісної довіри тощо. Саме тому ми вважаємо, що поняття «гідність» потребує розширення та уточнення наявних уявлень як науковців, так і практичних психологів і пересічних громадян. Актуальними є розроблення та впровадження програми психологічного супроводу, психопросвітницької та психопрофілактичної діяльності практичного

психолога у сфері формування почуття гідності для теперішнього та підростаючого покоління. На нашу думку, це питання потребує особливої уваги на сучасному етапі становлення українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Доктор філософії Донна Хікс (Hicks Donna) зауважує, що мало хто розуміє істинне значення гідності і ще менше усвідомлюють, який надзвичайний вплив вона має на життя та стосунки. Це не означає, що люди не реагують, коли використовується слово «гідність». Завжди є негайне визнання слова та його важливості, але коли озвучується прохання дати визначення цього слова або описати, як виглядає те, коли їхню гідність поважають, то розмова переривається [22].

Яким чином зазвичай пересічні громадяни трактують гідність? Найпоширеніша відповідь, яку люди пропонують, передбачає те, що гідність – це про повагу. Проте гідність – це не те саме, що повага. Гідність – це наша невід’ємна цінність та цінність як людських істот; всі народжуються з цим. Повага, з іншого боку, досягається завдяки діям [22].

На думку В. Нестеренко, що є одним з авторів філософського енциклопедичного словника, умовою формування й підтвердження гідності є потреба в повазі з боку інших людей (гідним є те, що гідне поваги) [20, с. 119].

У Сучасному словнику з етики гідність тлумачиться як особливе моральне ставлення людини до себе, що виявляється в усвідомленні нею своєї самоцінності й моральної рівності з іншими людьми; ставлення до людини інших людей, в якому визнається її безумовна цінність. Звертається увага на те, що гідність часто ототожнюють із честю. Водночас зазначається, що це різні моральні якості людини. Відмінність полягає в тому, що гідність людина одержує від народження, а честь треба заслужити своїми справами. [16, с. 94–95].

На яких засадах базується гідність? На думку упорядників Сучасного словника з етики, гідність ґрунтується на принципі рівності всіх людей у моральному відношенні незалежно від соціального стану, релігійної, расової, національної чи професійної належності або репутації. Гідністю володіє кожна людина [16, с. 390].

Значення англійського слова “dignity” («гідність») у словнику надається таке: «ставлення, поведінка або мова, які свідчать про самоповагу чи оцінку формальності або серйозності події чи ситуації; благородство, зростання значимості; підвищене звання; ранг; знак або ознака поваги; архаїчне значення: людина високого рангу або звання; такі люди в сукупності» [21].

Розглянемо те, під яким кутом зору досліджують у своїх працях поняття гідності українські вчені.

І. Бех, прослідковуючи історичні зміни у розумінні та ролі гідності у розвитку особистості, зазначає, що поступово поняття «гідність» як моральне ставлення особистості до світу людей і світу речей трансформувалось у ставлення особистості до себе, тобто перетворилось на самоствавлення [2].

Науковець звертає увагу на те, що психологічні механізми процесів ставлення особистості до зовнішніх агентів і ставлення її до власного внутрішнього світу єдині, адже відбуваються із задіянням механізмів сприймання, мислення, пам'яті, емоційних переживань. Для того щоби діяння особистості були оптимальнішими щодо себе, їй необхідно отримувати більше досвіду у взаємодії з навколишньою дійсністю. У виховному процесі важливо враховувати таку закономірність: в онтогенезі досвід діяння предметної спрямованості передє досвід діяння внутрішньої спрямованості [2].

І. Бех дає таке визначення гідності: це усвідомлення й переживання особистістю самої себе у сукупності духовно-моральних характеристик, що викликають повагу оточення [2].

Н. Чиренко робить висновок, що «почуття власної гідності» у структурі особистості відображається у сформованості в особистості реалістичного образу «Я», який включає розуміння орієнтації у своїх чеснотах і вадах, усвідомлення своєї цінності та цінності інших; у мотивації досягнення, що включає впевненість у своїх можливостях, уміння реалізувати задумане, пов'язування успіху з якісно-кількісними характеристиками результату тощо; в особливостях вольової сфери, яка проявляється у «силі Я», тобто у здатності до успішної саморегуляції поведінки [19].

Сьюзен Дж. Нуан (Susan J. Noonan) вважає, що гідність – це почуття самоповаги як людської істоти, гідної поваги від інших та поведінка, яка демонструє це. Це показник того, як людина цінує себе, що вона важлива, що її думка та вподобання мають значення. Особистість транслєє гідність у способі догляду за собою, у поведінці та мові, у ставленні до себе та оточуючих, ці складові частини вказують на те, що людина поважає себе [25].

Як бачимо з визначень поняття гідності в академічних словниках та наукових працях учених, гідність тісно пов'язана з самооцінкою, самоствавленням, самоконтролем, самоповагою. Розглянемо деякі з цих понять детальніше.

Так, М. Муравська трактує самооцінку як цінність і значущість, які індивід приписує собі загалом та окремим сторонам своєї особистості, поведінки, діяльності, комунікації зокрема. Вона відіграє роль важливого особистісного утворення та одного з центральних компонентів «Я-концепції», сутнісно вміщує у своїй формопобудові особистісні значення та смисли, систему став-

лень і вартостей. Водночас вчена зазначає, що це складна психоформа внутрішнього світу людини, котра визначає характер її самоствавлення, ступінь самоповаги, ціннісне прийняття чи неприйняття себе, рівень домагань; виконує регулятивну, захисну й навіть терапевтичну функції; може бути усвідомленням, розвитком, адекватністю, формовиявленням різного рівня [9; 12]. Звідси випливає, що гідність варто розглядати як ціннісний орієнтир в образі світу особистості.

Усвідомлення й оцінка суб'єктом власних дій, психічних процесів і станів – це самоконтроль. Як зазначається в тлумачному психологічному сучасному словнику, поява й розвиток самоконтролю визначаються вимогами, висунутими суспільством, до поведінки людини. Формування саморегуляції поведінки припускає можливість людини усвідомлювати та контролювати ситуацію, процес. Самоконтроль допускає наявність еталона й численні можливості отримання даних про контрольовані дії та стани. Вольова регуляція заснована на самоконтролі як компоненті саморегуляції, проте самоконтроль може бути об'єктом вольової регуляції, наприклад у стресових ситуаціях [17, с. 445]. Таким чином, розглядаємо самоконтроль як ціннісну саморегуляцію, що є гранню гідності.

Вищим рівнем розвитку свідомості є самосвідомість, яка є основою формування розумової активності та самостійності особистості в її судженнях і діях. Самосвідомість ми розглядаємо як образ себе й ціннісне ставлення до себе. Цей образ та ставлення нерозривно пов'язані з прагненням до змінювання себе, самовдосконалення. Однією з вищих форм роботи самосвідомості є спроба знайти сенс власної діяльності, яка досить часто трансформується в пошук сенсу життя [17, с. 448].

Ми підтримуємо думку М. Муравської про те, що адекватно усвідомлене й послідовне емоційно-ціннісне ставлення особистості до себе у таких формах, як самоповага, вимогливість, гордість, совість, почуття власної гідності, становить центральну ланку її психодуховного світу, що формує його єдність, прийняття й цілісність, погоджуючи та впорядковуючи внутрішні цінності особи. Емоційно-ціннісне самоствавлення виникає на підґрунті переживань, які є своєрідним сигнальним критерієм позитивного або негативного ставлення людини до себе [9].

За Л. Кулаковою, почуття власної гідності – це складне інтегральне утворення, представлене єдністю суб'єктивної реальності, засноване на взаємодії внутрішньособистісних та зовнішньосоціальних детермінант розвитку. Це осмислення та переживання своєї моральної цінності й суспільної значущості. Зовнішні та внутрішні чинники стимулюють

прояв структурних одиниць почуття власної гідності, визначають спрямованість особистості. На думку вченої, критеріями прояву почуття власної гідності є визнання власних чеснот, позитивне самоставлення та соціально прийнятна поведінка особистості. Чинниками виступають почуття власної гідності особистості, безумовне самоприйняття та об'єктивна самооцінка [7].

За результатами теоретичного аналізу ми дійшли висновку, що поняття «гідність» фігурує в працях учених ще з античних часів і зберігає свою актуальність протягом усього подальшого розвитку наукової думки. Останні два століття збагатилися дослідженнями науковців-психологів. Проте досі ми як людство лише вчимося розуміти, що таке гідність і яке її практичне значення в нашому житті.

Гідність відіграє важливу роль у повсякденному житті кожної людини. Проте нестача практичної, психопрофілактичної діяльності в цій сфері призводить до того, що більшість людей не усвідомлює, що питання гідності лежить в основі кожної людської щоденної взаємодії, а саме на роботі, в школі, вдома, в інтимних стосунках, тобто скрізь, де люди вступають у контакт один з одним [23]. Важливо нарешті звернути увагу на це питання та широко ввести його в суспільну дискусію.

Незважаючи на те, що феномен гідності потребує продовження психологічних досліджень, накопичені нині знання мають ширше застосовуватись у практичній площині та за допомогою просвітницької діяльності, зокрема практичних психологів, ставати зрозумілишими та доступнішими для соціуму. Як впливає на людей пояснення з теми гідності? Доктор філософії Донна Хікс (Hicks Donna) зазначає, що поняття гідності актуалізує особистісні переживання. Особистість намагається пережити дії та вчинки, які, на її думку, були гідними або, навпаки, протилежними по відношенню до неї. При цьому більшість погоджується з тим, що гідність межує з бажанням бути вільним, визнаним, зрозумілим, почутим, соціально захищеним [23].

Нині мало людей вміють усвідомлювати та артикулювати свої болісні переживання, які регулярно виникають у багатьох через приниження гідності. Конфлікти через гідність – це повсякденний досвід, але небагато людей відчувають себе досвідченими у поводженні з ними. Ці конфлікти досягають людської сутності, завдаючи шкоди тій частині особистості, яка не хоче нічого, окрім того, щоб її оцінили та вважали значущою [22].

В дитинстві нас навчають, які речі важливі та на що варто звертати увагу. Проте чи достатньо ми навчаємось вмінню говорити про складні почуття? Як зазначає Донна Хікс (Hicks Donna),

є труднощі у висловлюванні своїх почуттів, коли гідність людини порушується. Також має місце сором, що заважає робити необхідні кроки для виведення у відкриту площину питання порушення гідності [22].

Переживаючи складні болісні емоційно-психологічні стани, люди рідко замислюються над їх «лікуванням». Коли людина має фізичну травму, вона звернеться за медичною допомогою. Проте коли наноситься травма людській гідності, то люди зазвичай не знають, що з цим робити та як це «лікувати». На жаль, приниження знайшло своє відображення в повсякденному житті.

Разом із самооцінкою, самоповагою гідність визначає емоційно-вольове забарвлення процесу життєдіяльності особистості. Багато людей зіштовхуються у своєму житті зі станом депресії. Доктор медицини Сьюзен Дж. Нунан (Susan J. Noonan) досліджує, чи може гідність та депресія співіснувати. Вчена вважає, що коли людина перебуває в депресії, має невисоку думку про себе й не відчуває самоповаги, то вона менше піклуватиметься про себе та буде мати гіршу думку про себе. Перебуваючи у стані втоми та відчаю, людина сутулиться, не дивиться прямо у вічі, може невизначно вимовляти слова. Великих зусиль від неї вимагають навіть повсякденні процедури, такі як прийняття душу, гоління, миття волосся, укладання зачіски, тому в цьому стані людина може пропускати ці процедури, адже набагато легше вдягнути забруднену футболку, ніж чистий випрасуваний одяг. Здається, немає сенсу робити щось з огляду на те, як людина почувається. Важко докласти зусиль, коли негативні думки заповнюють розум, коли людина думає про себе як про невдачу, думає, що нічого не гідна, а ситуація безнадійна [25].

Ці повсякденні ритуали, які вже є автоматичними, визначають міру самоповаги та презентацію себе оточуючим. Як наполягає С.Дж. Нунан (S.J. Noonan), всі ці речі важливо виконувати й під час депресії для підняття емоційно-вольового тону.

Під час депресії більшість людей «забуває» про самоповагу й власну гідність, своїми діями вони ще більше посилюють емоційно-психологічну пригніченість. Цей факт підкреслює необхідність у психопрофілактичній діяльності з теми гідності та практичного застосування знань і навичок у повсякденному житті, адже такі відомі дії, як щоденний догляд за собою, зокрема ранкові процедури, чистий одяг, рівна хода, споживання здорової їжі, мають великий вплив на покращення самопочуття та підвищення самооцінки навіть під час депресії.

Смисложиттєві орієнтири особистості визначаються не тільки її побутовими справами, але

й професійною реалізацією. Проте як часто ми замислюємось над тим, як взаємопов'язані гідність та робоче місце? Дослідник у сфері гідності робочого місця, психологічних контрактів доктор П. Метьюс Бел (P. Matthijs Bal) задається питанням щодо нової теорії про гідність робочого місця. На його думку, наявні психологічні контракти за визначенням індивідуально орієнтовані та не беруть до уваги колективні потреби або спільні інтереси. Нині, як зазначає вчений, не існує теорії гідності на робочому місці, яка могла б допомогти зрозуміти задачі та проблеми сучасного робочого місця. Відповідно, потреба в новій теорії має бути результатом спостереження того, що наявні моделі, парадигми, теорії недостатні для пояснення поточної економічної ситуації. Що ще важливіше, навряд чи є будь-які нові теоретичні розробки, які стосуються того, як майбутнє робоче місце має та могло би бути структуровано, організовано та розроблено [26].

Безумовно, для злагодженого функціонування та порозуміння в колективі інтереси всіх мають бути враховані та конструктивно поєднані. Тема гідності є одним із ключових аспектів у цьому питанні. Які основні задачі покликана розв'язати парадигма гідності на робочому місці? На вирішення яких питань вона спрямована перш за все? П.М. Бел (P.M. Bal) вважає, що парадигма гідності спрямована на вирішення парадоксу між індивідуальністю та колективом з акцентом на повагу індивідуальності всіх на робочому місці, постулюючи гідність через обов'язки людини, яка приступає до обов'язків на новому робочому місці, поєднуючись з іншими в колективному сенсі [27].

З огляду на важливість професійної реалізації в життєдіяльності багатьох особистостей та європейський досвід і напрацювання бажано було би запровадити психологічні контракти в Україні.

Висновки. Здійснивши аналіз теоретичних джерел, ми дійшли висновку, що почуття власної гідності – це складне інтегративне особистісне утворення. Водночас ми побачили, що в психологічній науці існують різнобічні тлумачення поняття гідності. Проте, незважаючи на різноспрямовані погляди дослідників у вивченні цього поняття, спільною закономірністю є те, що його пов'язують із самоповагою, самоставленням, самооцінюванням, самовдосконаленням, саморегуляцією.

Варто зазначити, що ставлення особистості до зовнішніх тригерів та ставлення її до власного внутрішнього світу єдині й відбуваються за посередництвом пізнавальних та емоційно-вольових процесів. Важливим є також те, що, окрім внутрішніх чинників, зовнішні також здійснюють вплив на структурні одиниці почуття власної гідності. Для того щоби діяння особистості були оптимальнішими щодо себе, їй необхідно отримувати більше досвіду, здійснюючи взаємодію з навколишнім світом, у процесі становлення особистості та формування її гідності.

Здійснюючи теоретичне дослідження, ми також дійшли висновку, що нині у багатьох людей є складнощі з розумінням важливості усвідомлення власної гідності та її проявів у повсякденному житті. В процесі життєдіяльності, у стосунках особистості керується свідомо чи підсвідомо почуттям власної гідності. Проте досить часто вона губиться у висловленні своїх емоційних переживань у контексті цього почуття. Усвідомлення власної гідності може допомогти у вирішенні спірних питань, під час взаємодії з колегами, у подоланні складних емоційно-психологічних станів.

Представлений теоретичний аналіз ілюструє важливість здійснення поглибленої психопрофілактичної роботи практичними психологами в темі гідності. Ми маємо говорити про це більше та надавати практично-психологічні рекомендації щодо усвідомлення власної гідності та того, як це пов'язано з повсякденним життям особистості. Людині важливо відчувати себе цінною, прийнятою, розуміти, що її голос має значення та його чують, адже кожна людина від народження є дорогоцінною та незамінною і має свій неповторний духовний світ. Ці важливі питання слід частіше вводити в суспільну дискусію. Оскільки багатьом людям знайоме важке відчуття через зневагу або негативне ставлення. Проте досі не відбувається глибинного усвідомлення на рівні соціуму важливості виявлення поваги до гідності іншої людини, адже це не лише має позитивний вплив на соціум загалом, але й в процесі здійснює позитивний вплив на власну гідність.

За результатами теоретичного аналізу ми дійшли висновку, що гідність є цінністю, її варто розглядати як ціннісний орієнтир в образі світу особистості, тому перспективи наших подальших досліджень вбачаємо у вивченні проблеми гідності з позиції аксіо-особистісного підходу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Сочинения : в 4 т. Москва : Мысль, 1983. Т. 4. 830 с.
2. Бех І. Почуття гідності у духовному розвитку особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Київ, 2008. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/20055001.pdf>.
3. Булах І., Алексеева Ю. Розвиток моральної самосвідомості особистості підлітка : навчально-методичний посібник. Київ : НПУ ім. М. Драгоманова, 2003.

4. Дойчик М. Ідея гідності: від Античності до Модерну : дис. ... докт. філософ. наук : спец. 09.00.05. Дніпро, 2019. 530 с.
5. Кравченко П. Гідність людини як ціннісний принцип її соціального буття. Полтава, 2002. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1984/1/KRAVCH.pdf>.
6. Коротковских Т. Формирование основы чувства собственного достоинства у старшего дошкольника в самопроцессах : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07. Казань, 2004.
7. Кулакова Л. Почуття власної гідності як конструкт самосвідомості особистості. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. Костюка НАПН України*.
8. Куницына В. Сила Я и самоуважение. *Психология* : учебник / под ред. А. Крылова. Москва : Проспект, 1998. С. 283–286.
9. Муравська М. Моральна самооцінка як конструктивний елемент моральної самосвідомості військових курсантів. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 10. С. 472.
10. Пазенок В. Гуманістичний принцип сучасної філософії освіти. *Філософія освіти*. 2005. С. 52–64.
11. Платон. Государство. Собрание сочинений : в 3 т. Т. 3. Москва : Мысль, 1971. С. 327–629.
12. Диянова З., Щеголева Т. Психология личности : учебное пособие. Иркутск : Иркутский университет, 2002. 39 с.
13. Ревякина Н. Итальянское Возрождение. Гуманизм второй половины XIV – первой половины XV в. Новосибирск : НГУ, 1975. 173 с.
14. Рибалка В. Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти : науково-методичний посібник. Вінниця : ТОВ Фірма «Планер», 2010.
15. Столин В. Самосознание личности. Москва : МГУ, 1983.
16. Тофтул М. Сучасний словник з етики : словник. Житомир : вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
17. Шапар В. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.
18. Чеснокова И. Проблема самосознания в психологии. Москва : Наука. 1977.
19. Чиренко Н. Почуття власної гідності: критерії та показники. *Вісник Інституту проблем виховання АПН України*. № 1 (12). С. 115–119. URL: http://lib.iitta.gov.ua/4817/1/%D0%A7%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_2008.pdf.
20. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. Шинкарука. Київ : Абрис, 2002. 751 с.
21. Dictionary.com. URL: <https://www.dictionary.com/browse/dignity>.
22. Hicks D. Why Dignity Matters. URL: <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/dignity/201108/why-dignity-matters>.
23. Hicks D. What Is the Real Meaning of Dignity? URL: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/dignity/201304/what-is-the-real-meaning-dignity-0>.
24. Lebech M. What is Human Dignity? *Maynooth Philosophical Papers* / ed. by M. Lebech. Maynooth, 2004. P. 59–69.
25. Noonan S.J. Depression and Dignity. Can these two co-exist? URL: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/view-the-mist/201710/depression-and-dignity>.
26. Bal P.M. Dignity in the Workplace. *New Theoretical Perspectives*. URL: https://www.researchgate.net/publication/318824175_Introduction_to_Workplace_Dignity.
27. Bal P.M. Dignity in the Workplace. *New Theoretical Perspectives*. URL: http://matthijsbal.com/articles/Bal_2017_Dignity_FullBook.pdf.

REFERENCES

1. Aristotel' (1983). Sochinenija : v 4-h t. [Collection of essays in four volumes]. Moskva: Mysl', V. 4. [in Russian].
2. Bekh I. (2008). Pochuttia hidnosti u dukhovnomu rozvytku osobystosti [Personal dignity in the spiritual development of the individual]. Kyiv. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/20055001.pdf> [in Ukrainian].
3. Bulakh I. (2003). Rozvytok moralnoi samosvidomosti osobystosti pidlitka [Development of moral self-awareness of the personality of a teenager]: Kyiv: NPU im. M. Drahomanova. [in Ukrainian].
4. Doichyk M. (2019). Ideia hidnosti: vid Antychnosti do Modernu [Idea of dignity: from Antiquity to Modern]. dys. ... dokt. filosof. Nauk: 09.00.05 [dissertation Doctor of philosophical science]. Dnipro [in Ukrainian].
5. Kravchenko P. (2002). Hidnist liudyny yak tsinnisnyi pryntsyp yii sotsialnoho buttia [Human dignity as value principle of social being]. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1984/1/KRAVCH.pdf> [in Ukrainian].
6. Korotkovskyykh T. (2004). Formyrovanye osnov chuvstva sobstvennoho dostoynstva u starsheho doshkolnyka v samoprotsessakh [The formation of the basis of personal dignity in an older preschooler]. dys. ... kand. psykhol. Nauk [dissertation PhD]. Kazan. [in Russian].

7. Kulakova L. (2014). Pochuttia vlasnoi hidnosti yak konstrukt samosvidomosti osobystosti [Self-respect as a construct of personality self-awareness]. Zbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohnienka, Instytutu psykholohii imeni H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy “Problemy suchasnoi psykholohii” – Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine “Problems of Modern Psychology”, 26, 326–339 [in Ukrainian].
8. Kunicyna V. (1998). Sila Ja i samouvazhenie [The power of I and self-respect]. Moskva : Prospekt [in Russian].
9. Muravska M. (2010). Moralna samootsinka yak konstruktivnyi element moralnoi samosvidomosti viiskovykh kursantiv [Moral self-esteem as a constructive element of the moral self-awareness of military cadets]. Problemy suchasnoi psykholohii [Problems of Modern Psychology]. Issue 10. [in Ukrainian].
10. Pazenok V. (2005). Humanistychnyi pryntsyyp suchasnoi filosofii osvity [Humanistic principle of modern educational philosophy]. Filosofii osvity [Philosophy of education], 52-64 [in Ukrainian].
11. Platon (1971). Gosudarstvo. Sobranie sochinenij: v 3 t., T.3. [State. Collection of essays in three volumes, V.3]. Moskva: Mysl', 327–629 [in Russian].
12. Dyianova Z., Shchegoleva T. (2002). Psykholohiya lychnosti [Psychology of personality]. Yrkutsk: Yrkut [in Russian].
13. Revjakina N. (1973). Ital'janskoe Vozrozhdenie. Gumanizm vtoroj poloviny XIV – pervoj poloviny XV v. [Italian Renaissance. Humanism second part of XIV – first part of XV c.]. Novosibirsk: NGU [in Russian].
14. Rybalka V. (2010). Psykholohiia chesti ta hidnosti osobystosti: kulturolohichni ta aksiolohichni aspekty [The psychology of honor and dignity of the individual: cultural and axiological aspects]. Kyiv-Vynnytsia: TOV Firma “Planer” [in Ukrainian].
15. Stolyn V. (1983). Samosoznanye lychnosti [Self-knowledge of personality]. Moskva: MHU [in Russian].
16. Toftul M. (2014). Suchasnyi slovnyk z etyky: Slovnyk [Modern Ethics Dictionary]. Zhytomyr: ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
17. Shapar V. (2007). Suchasnyi tlumachnyi psykholohichni slovnyk [The modern lexicon psychological dictionary]. Kharkiv: Prapor. [in Ukrainian].
18. Chesnokova Y. (1977). Problema samosoznania v psykholohyy [Problems of self-knowledge in psychology]. Moskva: Nauka [in Russian].
19. Chyrenko N. (2008). Pochuttia vlasnoi hidnosti: kryterii ta pokaznyky [Personal dignity: criteria and indicators]. URL: http://lib.iitta.gov.ua/4817/1/%D0%A7%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_2008.pdf [in Ukrainian].
20. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical Encyclopedic Dictionary] (2002). Za. red. V. Shynkaruka. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
21. Dictionary.com. URL: <https://www.dictionary.com/browse/dignity>. [in English].
22. Hicks D. (2011). Why Dignity Matters. URL: <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/dignity/201108/why-dignity-matters> [in English].
23. Hicks D. (2013). What Is the Real Meaning of Dignity? URL: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/dignity/201304/what-is-the-real-meaning-dignity-0> [in English].
24. Lebech M. (2004). What is Human Dignity? Maynooth Philosophical Papers / ed. by M. Lebech. Maynooth. Pp. 59–69.
25. Susan J. Noonan MD. (2017). Depression and Dignity. Can these two co-exist? URL: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/view-the-mist/201710/depression-and-dignity> [in English].
26. Bal P.M. (2017). Dignity in the Workplace. New Theoretical Perspectives. URL: https://www.researchgate.net/publication/318824175_Introduction_to_Workplace_Dignity [in English].
27. Bal P.M. (2017). Dignity in the Workplace. New Theoretical Perspectives. URL: http://matthijsbal.com/articles/Bal_2017_Dignity_FullBook.pdf [in English].